

Dorota Dzienisiuk

Dopuszczalność postępowania sądowego dotyczącego opłacania przez pracodawcę składek na ubezpieczenia społeczne i jego skutki dla pracownika¹

Admissibility of court proceedings concerning the payment of social security contributions by the employer and its effects on the employee

The status of an employee entails compulsory coverage by social insurance, regardless of the employer's fulfilment of the obligation to report the employee to social insurance and pay contributions. The Act on the Social Insurance System does not provide for the possibility of paying social insurance contributions for a retroactive period without proving the title of a person's social insurance coverage (e.g. employment relationship) during the relevant period. At present, illegal employment or understatement of the employees' contribution basis causes that the contributions are not imposed on the insured person and all of them are payable by the employer from the employer's own funds. This new regulation casts doubts regarding financial settlements between the employees and the employers due to the rules of financing contributions in earlier periods.

Keywords: social insurance, pensions, labour law

Ze statusem pracownika wiąże się obowiązkowe podleganie ubezpieczeniom społecznym, niezależnie od dopełnienia przez pracodawcę obowiązku zgłoszenia pracownika do ubezpieczeń społecznych i opłacenia składek. Ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych nie przewiduje możliwości opłacenia składek na ubezpieczenia społeczne za okres wsteczny bez wykazania tytułu objęcia danej osoby ubezpieczeniami społecznymi (np. stosunku pracy) w danym okresie. Obecnie nielegalne zatrudnienie lub zaniżenie podstawy wymiaru składek pracowników sprawia, że składki nie obciążają ubezpieczonego i opłacane są w całości z własnych środków przez pracodawcę. Wprowadzenie tej regulacji wywołuje wątpliwości dotyczące rozliczeń między pracownikami a pracodawcami na tle zasad finansowania składek za okresy wcześniejsze.

Słowa kluczowe: ubezpieczenia społeczne, emerytury i renty, prawo pracy

Doktor hab. nauk prawnych ■
Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji, Katedra Prawa Ubezpieczeń,
WARSZAWA, POLSKA ■
d.dzienisiuk@wpia.uw.edu.pl ■ <https://orcid.org/0000-0002-0543-9114>

¹ *Opinia prawna w sprawie postępowania sądowego dotyczącego zapłacenia przez pracodawcę zaległych składek na ubezpieczenia społeczne* sporządzona 7 listopada 2022 r. na zlecenie posła Koalicyjnego Klubu Parlamentarnego Lewicy (Nowa Lewica, Razem); BAS-WAP-1993/22.

Przedmiot opinii

W niniejszej opinii przedstawiona zostanie odpowiedź na pytanie: czy obecny stan prawny stwarza możliwość odzyskania lat pracy „na czarno” poprzez zmuszenie określonego pracodawcy do zapłacenia zaległych składek w drodze postępowania sądowego? Wnioskodawcą byłby poszkodowany określony pracownik, który świadomie godził się na wykonywanie pracy „na czarno”. Uzupełnieniem będzie odpowiedź na pytanie, czy w wyniku złożenia pozwu konsekwencje prawne ponosiłby również pracownik.

Opinię sporządzono na podstawie następujących aktów prawnych:

- ustawy z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1360, ze zm.; dalej: Kodeks cywilny lub k.c.,
- ustawy z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1805, ze zm.,
- ustawy z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1510, ze zm.; dalej: Kodeks pracy lub k.p.,
- ustawy z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1009, ze zm.; dalej: ustawa systemowa lub u.s.u.s.,
- ustawy z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, t.j. Dz.U. 2022, poz. 504, ze zm.; dalej: ustawa o emeryturach i rentach,
- ustawy z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, t.j. Dz.U. 2022, poz. 690, ze zm.; dalej: ustawa o promocji zatrudnienia,
- ustawy z 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1285, ze zm.; dalej: ustawa zdrowotna,
- ustawy z 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 1621,
- ustawy z 29 października 2021 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 2105.

Uzasadnienie opinii

Zagadnienia ogólne

Przepisy prawa dotyczące pracy „na czarno” i nieopłacania składek na ubezpieczenia społeczne są rozproszone, zamieszczone w ustawach należących do różnych dziedzin prawa i nie regulują całościowo skutków nieprawidłowości w opłaceniu składek na ubezpieczenia społeczne. Problematyka ta jest objęta prawem ubezpieczeń społecznych, prawem pracy, prawem cywilnym i podatkowym, ale głównie ogólnymi przepisami tych dziedzin prawa, bez wyraźnego uregulowania skutków

świadomego godzenia się pracownika na pracę „na czarno” w relacjach między pracownikiem, pracodawcą i Zakładem Ubezpieczeń Społecznych. Obecny stan prawny wywołuje poważne spory i wątpliwości w orzecznictwie i piśmiennictwie.

Sytuacje wykonywania pracy „na czarno” są zróżnicowane, w szczególności mogą polegać na nieopłacaniu składek na ubezpieczenia społeczne lub na niesporządzeniu pisemnej umowy o pracę. Dlatego w treści niniejszej opinii uwzględnione zostaną obydwa warianty. Przedstawione poniżej informacje dotyczą obowiązków i uprawnień ubezpieczonych osób urodzonych po 1948 r.

Na podstawie art. 6 ust. 1 pkt 1 u.s.u.s. osoby fizyczne, które na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej są pracownikami, podlegają obowiązkowo ubezpieczeniom emerytalnemu i rentowym. Obowiązkowo podlegają one również ubezpieczeniu chorobowemu (art. 11 ust. 1 u.s.u.s.), ubezpieczeniu wypadkowemu (art. 12 ust. 1 u.s.u.s.) oraz ubezpieczeniu zdrowotnemu (art. 66 ust. 1 pkt 1 lit. a ustawy zdrowotnej). Ewentualne ustalenie obowiązku podlegania ubezpieczeniom w danym okresie z tytułu pozostawania w stosunku pracy wiązałoby się więc z obowiązkiem opłacenia wszelkich danin publicznych związanych z tym stosunkiem pracy, a nie tylko z ubezpieczeniami emerytalnym lub rentowymi.

Opłacenie składek za okres wsteczny

Zgodnie z art. 36 ust. 1 u.s.u.s. każda osoba objęta obowiązkowo ubezpieczeniami emerytalnym i rentowymi podlega zgłoszeniu do ubezpieczeń społecznych. Obowiązek zgłoszenia do ubezpieczeń społecznych pracowników należy do płatnika składek (pracodawcy). Obowiązek ten nie jest zależny od zgody lub współpracy pracownika. Brak jego realizacji jest zagrożony sankcją grzywny do 5000 zł (art. 98 ust. 1 pkt 2 u.s.u.s.). Prawdziwość danych zawartych w zgłoszeniu do ubezpieczeń społecznych osoba zgłaszana potwierdza własnoręcznym podpisem, a zgłoszenie w postaci dokumentu pisemnego z własnoręcznym podpisem osoby zgłaszanej płatnik przechowuje przez okres 5 lat (art. 36 ust. 7 i 8 u.s.u.s.). Dla prawidłowego wykonania obowiązku płatnika składek (pracodawcy) zgłoszenia pracownika do ubezpieczeń społecznych potrzebna jest więc współpraca pracownika; jednak brak współpracy pracownika nie uwalnia płatnika składek od obowiązków związanych ze zgłoszeniem pracownika i opłacania składek oraz od sankcji za niewykonanie tych obowiązków.

W analizowanym przypadku płatnik składek (pracodawca) nie dopełnił obowiązku zgłoszenia pracownika do ubezpieczeń społecznych ani obowiązku opłacania składek. W takiej sytuacji ustawa systemowa przewiduje pewne działania, które może podjąć sam pracownik. Skutki podjętych działań różnią się w odniesieniu do poszczególnych rodzajów ubezpieczeń społecznych.

Jeżeli w rozpatrywanej sytuacji nieprawidłowości polegały jedynie na nieopłacaniu składek na ubezpieczenia społeczne, ale istnienie między stronami stosunku pracy nie było sporne, to ubezpieczony lub Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) powinien doprowadzić do stanu zgodnego z wymogami prawa

ubezpieczeń społecznych. Możliwości działania ze strony ubezpieczonego wiążą się z prowadzonymi przez ZUS kontami ubezpieczonych. Na kontach ubezpieczonych ewidencjonuje się informacje o zwaloryzowanej wysokości składek na ubezpieczenie emerytalne, z wyłączeniem składek podlegających odprowadzeniu do otwartych funduszy emerytalnych i zewidencjonowaniu na subkoncie. W przypadku pracowników, jako ubezpieczonych niebędących płatnikami składek, ewidencjonuje się informacje o wysokości składek należnych (wykazanych w dokumentach przekazywanych do ZUS przez pracodawcę), a nie tylko o składkach wpłaconych (art. 40 ust. 1 pkt 1 u.s.u.s.). Wysokość zewidencjonowanych składek ma wpływ na wysokość emerytury przysługującej po osiągnięciu wieku emerytalnego. Na koncie ubezpieczonego ewidencjonuje się także informacje o wysokości należnych i wpłaconych składek na ubezpieczenia rentowe, chorobowe, wypadkowe i zdrowotne (art. 40 ust. 2 pkt 4 u.s.u.s.).

Ubezpieczeni mają dostęp do informacji zgromadzonych na koncie ubezpieczonego, również w postaci tzw. informacji o stanie konta (art. 50 ust. 1, 1h, 1i, 2b i 4d–7 u.s.u.s.). Jeżeli ubezpieczony niebędący płatnikiem składek w ciągu 3 miesięcy od upływu terminu opłacenia składek stwierdzi, że składka ta nie została opłacona, może zwrócić się do ZUS o udzielenie informacji, czy Zakład podjął działania zmierzające do jej ściągnięcia (art. 40 ust. 1 pkt 1 u.s.u.s.). Nieopłacone w terminie składki na ZUS podlegają bowiem ściągnięciu w trybie przepisów o postępowaniu egzekucyjnym w administracji lub egzekucji sądowej (art. 24 ust. 2 u.s.u.s.).

Jeżeli po otrzymaniu informacji o stanie konta ubezpieczony niebędący płatnikiem składek (np. pracownik) stwierdzi, że na jego koncie nie zostały zewidencjonowane wszystkie należne składki na ubezpieczenie emerytalne lub zostały zewidencjonowane w niewłaściwej wysokości, powinien zgłosić do płatnika tych składek, na piśmie lub do protokołu, wnioski o sprostowanie danych przekazanych do Zakładu w dokumentach związanych z ubezpieczeniami społecznymi określonych w ustawie lub przekazanie brakujących dokumentów. Płatnik składek jest zobowiązany poinformować ubezpieczonego na piśmie o sposobie rozpatrzenia wniosku o sprostowanie danych w terminie 60 dni od dnia jego otrzymania. W razie nieuwzględnienia przez płatnika składek wniosku o sprostowanie danych oraz gdy płatnik składek już nie istnieje, ubezpieczony powinien złożyć we wskazanej przez ZUS jednostce organizacyjnej ZUS wniosek o przeprowadzenie postępowania wyjaśniającego, przedkładając jednocześnie dokumenty potwierdzające wysokość podstawy wymiaru składek na ubezpieczenie emerytalne oraz kopię informacji o sposobie rozpatrzenia wniosku o sprostowanie danych (art. 40 ust. 2e–2m u.s.u.s.).

W sytuacji, gdy pracownik świadomie godził się na wykonywanie, pracy „na czarno”, może również dojść do zastosowania art. 40 ust. 8 u.s.u.s. W przepisie tym przewidziano, że ZUS może odmówić zewidencjonowania na koncie ubezpieczonego nieopłaconej składki na ubezpieczenie emerytalne, a zewidencjonowaną anulować, w razie współdziałania ubezpieczonego z płatnikiem składek w celu uniknięcia obowiązku opłacania składek.

Zgodnie z art. 83 ust. 1 pkt 1 u.s.u.s. ZUS wydaje decyzje w zakresie indywidualnych spraw dotyczących w szczególności zgłaszania do ubezpieczeń społecznych. W razie sporu dotyczącego obowiązku ubezpieczeń społecznych ZUS wydaje decyzję osobie zainteresowanej oraz płatnikowi składek (art. 38 ust. 1 u.s.u.s.). Od tej decyzji przysługuje odwołanie do sądu (art. 83 ust. 2 u.s.u.s.). Zgłoszenie do ubezpieczeń społecznych może także sporządzić z urzędu Zakład Ubezpieczeń Społecznych (art. 48b ust. 1 u.s.u.s.).

Ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych oraz inne przepisy z zakresu ubezpieczeń społecznych nie przewidują natomiast możliwości zapłacenia składek na ubezpieczenia społeczne wstecz, bez wykazania tytułu objęcia danej osoby ubezpieczeniami społecznymi w danym okresie. Dobrowolne ubezpieczenia emerytalne i rentowe, które są dostępne dla osób, które nie spełniają warunków do objęcia tymi ubezpieczeniami obowiązkowo, powstają nie wcześniej niż od dnia, w którym zgłoszenie zostało złożone w ZUS. Nie ma więc możliwości dobrowolnego opłacenia składek za okres wsteczny (art. 14 ust. 1 u.s.u.s.).

Natomiast w sytuacji, gdy kwestią sporną byłoby stwierdzenie, czy istniał stosunek pracy, czyli czy dana osoba wykonywała pracę podporządkowaną na rzecz pracodawcy, a więc czy właśnie z tego tytułu podlegała ubezpieczeniom społecznym, pracownik ma możliwość złożenia powództwa o ustalenie istnienia stosunku pracy na podstawie art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego. Przepis ten przewiduje, że powód może żądać ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego lub prawa, gdy ma w tym interes prawny. Jest on wykorzystywany przez pracowników dążących do zalegalizowania pracy „na czarno”.

Skutkiem ustalenia istnienia stosunku pracy będzie przygotowanie odpowiednich dokumentów zgłoszeniowych i rozliczeniowych przez płatnika składek (art. 38 ust. 2 u.s.u.s.) lub z urzędu przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych (art. 48b ust. 1 u.s.u.s.) oraz obowiązek opłacenia składek na ubezpieczenia społeczne. Obowiązek opłacenia składek obciąża płatnika składek (art. 46 i 47 u.s.u.s.), to on będzie więc musiał opłacić te składki, również za okres wsteczny. Należności z tytułu składek ulegają przedawnieniu po upływie 5 lat, licząc od dnia, w którym stały się wymagalne (art. 24 ust. 4 u.s.u.s.). Obecnie płatnik składek nie może złożyć deklaracji rozliczeniowej i imiennego raportu miesięcznego po upływie 5 lat od dnia, w którym upłynął termin opłacenia składek rozliczonych w tej deklaracji i w tym raporcie. Na mocy przepisu przejściowego art. 11 ustawy z 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw deklaracje rozliczeniowe i imienne raporty miesięczne za okres do grudnia 2021 r. płatnik składek koryguje w okresie do dnia 1 stycznia 2024 r. Podstawa wymiaru składek na ubezpieczenia emerytalne, rentowe, chorobowe i wypadkowe może być zewidencjonowana na kontach ubezpieczonych wyłącznie na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu albo prawomocnej decyzji (art. 48d u.s.u.s.).

Konsekwencje opłacenia zaległości z tytułu składek w stosunku do pracownika

Jak wyżej wspomniano, ZUS może odmówić zewidencjonowania na koncie ubezpieczonego nieopłaconej składki na ubezpieczenie emerytalne, a zewidencjonowaną anulować, w sytuacji współdziałania ubezpieczonego z płatnikiem składek w celu uniknięcia obowiązku opłacania składek (art. 40 ust. 8 u.s.u.s.). Taka decyzja ZUS jest niekorzystna dla ubezpieczonego, gdyż składki niezewidencjonowane na koncie ubezpieczonego nie są uwzględniane w podstawie obliczenia emerytury (art. 25 ust. 1 ustawy o emeryturach i rentach). Natomiast, jeżeli ZUS nie podejmie powyższej decyzji, zewidencjonowane na koncie ubezpieczonego należne składki na ubezpieczenie emerytalne podwyższą wysokość emerytury należnej pracownikowi po osiągnięciu wieku emerytalnego.

Zgodnie z ustawą systemową pracownik jest obowiązany finansować część składek na ubezpieczenia społeczne: połowę składki na ubezpieczenie emerytalne (9,76% podstawy wymiaru składki), 1,5% podstawy wymiaru składki na ubezpieczenie rentowe i całość składki na ubezpieczenie chorobowe (2,45% podstawy wymiaru składki). Jednak w wypadku stwierdzenia nielegalnego zatrudnienia w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 13 lit. a ustawy o promocji zatrudnienia lub zaniżenia podstawy wymiaru składek pracowników, składki na ubezpieczenia emerytalne, rentowe i chorobowe od wynagrodzenia z tytułu nielegalnego zatrudnienia oraz od części nieujawnionego wynagrodzenia nie obciążają ubezpieczonego i opłacane są w całości z własnych środków przez płatnika składek (art. 16 ust. 1e u.s.u.s.). Występujący w tym przepisie zwrot odnoszący się do „stwierdzenia nielegalnego zatrudnienia w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 13 lit. a ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy” obejmuje „zatrudnienie przez pracodawcę osoby bez potwierdzenia na piśmie w wymaganym terminie rodzaju zawartej umowy i jej warunków”.

Mimo że w brzmieniu art. 16 ust. 1e ustawy systemowej ustawodawca posłużył się zwrotem o „opłacaniu”, a nie „finansowaniu” składek, to jednocześnie wskazał na to, że do opłacania składek ma dojść „z własnych środków”. Także z systemowego usytuowania tego przepisu (między art. 16 ust. 1 i 1a o finansowaniu składek na ubezpieczenia emerytalne i rentowe pracowników a art. 16 ust. 2 i 3 o składkach na ubezpieczenia chorobowe i wypadkowe) wynika, że przepis ten modyfikuje reguły finansowania składek na ubezpieczenia społeczne w dwóch szczególnych sytuacjach (niepotwierdzenia umowy o pracę i nieujawnienia wynagrodzenia). Jest to więc podstawa prawna dla finansowania w tych przypadkach składek na ubezpieczenia społeczne w całości przez pracodawców.

Powyższy wniosek potwierdza uzasadnienie projektu ustawy z 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw (druk sejmowy nr 1532/IX kad., s. 114 i n.), zgodnie z którym celem proponowanych zmian było przeciwdziałanie „szarej strefie”. Stwierdzono w nim (s. 115), że: „W przypadku stwierdzenia nielegalnego zatrudnienia lub zaniżenia

podstawy wymiaru składek pracowników, składki należne od wynagrodzenia nielegalnie zatrudnionego pracownika oraz wynagrodzenia wypłacanego «pod stołem» będą w całości finansowane przez pracodawcę (dodany ust. 1e w art. 16 u.s.u.s.). W ten sposób nielegalnie zatrudniony pracownik zachowa w pełni prawo do ubezpieczeń społecznych, chociaż nie będzie partycypował w finansowaniu swoich ubezpieczeń. Analogicznie jak w przypadku składek na ubezpieczenia społeczne, również w przypadku składek na ubezpieczenie zdrowotne proponuje się, żeby w przypadku stwierdzenia nielegalnego zatrudnienia lub заниżenia podstawy wymiaru składek pracowników, składki należne od wynagrodzenia nielegalnie zatrudnionego pracownika oraz wynagrodzenia wypłacanego «pod stołem» były w całości finansowane przez pracodawcę. Dzięki tej zmianie pracownik zachowa prawo do ubezpieczenia zdrowotnego, pomimo, że składki będą finansowane przez pracodawcę” (zmiana art. 83 ust. 3 pkt 1 oraz dodanie pkt 15a w art. 86 ust. 1 w ustawie zdrowotnej).

Przepis art. 16 ust. 1e ustawy systemowej został wprowadzony z dniem 1 stycznia 2022 r. przepisem art. 8 pkt 1 ustawy z 29 października 2021 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych oraz niektórych innych ustaw. Zgodnie z art. 69 ust. 1 tej ustawy przepisy ustawy zmienianej w art. 8 (systemowej) w brzmieniu nadanym ustawą nowelizującą mają zastosowanie do przypadków nielegalnego zatrudnienia w rozumieniu art. 2 ust. 1 pkt 13 lit. a ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy oraz przypadków nieujawniania właściwym organom części wynagrodzenia ze stosunku pracy, zaistniałych od dnia wejścia w życie ustawy z 29 października 2021 r. Sfinansowanie całości składek przez pracodawcę ma zatem zastosowanie do wynagrodzenia z pracy „na czarno” od 1 stycznia 2022 r.

Wprowadzenie od 2022 r. przepisu art. 16 ust. 1e u.s.u.s. wyraźnie ustawowo precyzującego co do treści roszczenie o wykonanie zobowiązania dotyczącego opłacenia i sfinansowania składki zdaje się zatem wykluczać obecnie stosowanie przedstawionych poniżej rozwiązań wprowadzanych dotychczas z prawa cywilnego, w szczególności roszczeń z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia. Celem ustawodawcy było bowiem obciążenie płatników składek całością składek. Redukuje to negatywne dla pracownika konsekwencje związane ze świadomym godzeniem się na wykonywanie pracy „na czarno”.

Natomiast w poprzednim stanie prawnym, przed 1 stycznia 2022 r. i wprowadzeniem art. 16 ust. 1e ustawy systemowej, przyjmowano, że po zapłaceniu przez pracodawcę całości zaległych należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne pracownika pracodawcy przysługuje wobec pracownika roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia (art. 405 i n. k.c.)². Celem roszczenia z tytułu

² Zob. uchwały SN z: 20 września 1990 r., sygn. akt III PZP 14/90; 5 grudnia 2013 r., sygn. akt III PZP 6/13; wyrok WSA w Kielcach z 24 kwietnia 2014 r., sygn. akt I SA/Ke 129/14.

bezpodstawnego wzbogacenia jest przywrócenie równowagi majątkowej, która została zwichnięta przez nieuzasadnione usunięcie z majątku (tu: pracodawcy) jakiejś wartości. W związku z tym w orzecznictwie dopuszczono dochodzenie przez płatnika składek roszczeń o zwrot składki obciążającej ubezpieczonego jako świadczeń nienależnych na podstawie art. 410 § 2 k.c. Jednak ubezpieczony (pracownik) może wtedy podnosić ewentualnie zarzuty na podstawie art. 409 i art. 411 k.c.

Zgodnie z art. 405 k.c. kto bez podstawy prawnej uzyskał korzyść majątkową kosztem innej osoby, obowiązany jest do wydania korzyści w naturze, a gdyby to nie było możliwe, do zwrotu jej wartości. Obowiązek ten występuje, gdy świadczenie jest nienależne, czyli jeżeli ten, kto je spełnił, nie był w ogóle zobowiązany lub nie był zobowiązany względem osoby, której świadczył, albo jeżeli podstawa świadczenia odpadła lub zamierzony cel świadczenia nie został osiągnięty, albo jeżeli czynność prawna zobowiązująca do świadczenia była nieważna i nie stała się ważna po spełnieniu świadczenia (art. 410 § 2 k.c.). Obowiązek wydania korzyści lub zwrotu jej wartości wygasa, jeżeli ten, kto korzyść uzyskał, zużył ją lub utracił w taki sposób, że nie jest już wzbogacony, chyba że wyzbywając się korzyści lub zużywając ją powinien był liczyć się z obowiązkiem zwrotu (art. 409 k.c.). Nie można żądać zwrotu świadczenia (art. 411 k.c.): 1) jeżeli spełniający świadczenie wiedział, że nie był do świadczenia zobowiązany, chyba że spełnienie świadczenia nastąpiło z zastrzeżeniem zwrotu albo w celu uniknięcia przymusu lub w wykonaniu nieważnej czynności prawnej; 2) jeżeli spełnienie świadczenia czyni zadość zasadom współżycia społecznego; 3) jeżeli świadczenie zostało spełnione w celu zadośćuczynienia przedawnionemu roszczeniu; 4) jeżeli świadczenie zostało spełnione, zanim wierzytelność stała się wymagalna.

Powyższe przepisy posługują się zwrotami niedookreślonymi, a zatem ocena, czy w danej sprawie pracodawca może żądać zwrotu świadczenia nienależnego, jest ściśle uwarunkowana okolicznościami faktycznym konkretnej sprawy (np. na czym polegało świadome godzenie się pracownika na pracę „na czarno”). W uzasadnieniu wyroku z 27 kwietnia 2021 r., sygn. akt II PSKP 20/21, Sąd Najwyższy uznał, że pracodawca publiczny nie może żądać od pracownika zwrotu wypłaconego wynagrodzenia odpowiadającego kwocie zapłaconych przez pracodawcę z jego środków należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne w części, która powinna być sfinansowana ze środków pracownika w przypadku ustalenia wyrokiem, że pracownik wykonujący pracę w ramach umowy cywilnoprawnej był zatrudniony na podstawie stosunku pracy, zaś wysokość wypłacanych mu świadczeń odpowiadała wynagrodzeniu za pracę obejmującemu składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne (art. 411 pkt 2 i art. 410 § 2 k.c. w związku z art. 300 i art. 87 § 1 k.p.).

Natomiast w uzasadnieniu postanowienia z 27 września 2018 r., sygn. akt III PZP 3/18, Sąd Najwyższy stwierdził, że: „W przypadku ustalenia wyrokiem,

że pracownik wykonujący pracę na podstawie umowy cywilnoprawnej był zatrudniony na podstawie stosunku pracy, zaś wysokość świadczeń wypłacanych pracownikowi na podstawie tej umowy odpowiadała wynagrodzeniu za pracę obejmującemu składki na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne, sprzeczne z zasadami współżycia społecznego jest żądanie od pracownika zwrotu wypłaconego wynagrodzenia odpowiadającego kwocie zapłaconych następnie przez pracodawcę z jego środków należności z tytułu składek za ubezpieczenia społeczne i ubezpieczenie zdrowotne w części, która powinna być sfinansowana ze środków pracownika (art. 411 § 1 pkt 2 i art. 410 § 2 k.c. w związku z art. 300 i art. 87 § 1 k.p.), chyba że przy zawieraniu umowy cywilnoprawnej pracownik dążył do uzyskania wyższego wynagrodzenia kosztem redukcji obciążeń publicznoprawnych należnych w przypadku wykonywania zatrudnienia w ramach stosunku pracy”³.

W szczególnej sytuacji Sąd Najwyższy przyjął⁴, że żądanie pracodawcy od pracownika zwrotu równowartości składek na ubezpieczenia społeczne, zapłaconych do organu rentowego w sytuacji określonej w art. 8 ust. 2a i art. 18 ust. 1a u.s.u.s., w aspekcie zasad współżycia społecznego z art. 411 pkt 2 k.c. nie powinno wykroczać poza terminy przedawnienia przewidziane dla odpowiedzialności pracownika w art. 291 k.p. (w związku z art. 300 k.p.).

W odniesieniu do podatku dochodowego od osób fizycznych orzecznictwo sądów administracyjnych jest korzystne dla pracowników (podatników). Sądy te przyjmują, że płatnik składek ubezpieczeniowych, uiszczając zaległe składki w części należnej od wynagrodzenia wypłacanego pracownikowi, nie dokonuje przysporzenia majątkowego, zwiększającego majątek pracowników⁵. Pokrycie przez spółkę zaległych składek na ubezpieczenie społeczne w części należnej od zleceniobiorcy jest wykonaniem obowiązku płatnika ciężącego na spółce, a tym samym po stronie zleceniobiorcy nie powstaje przychód podlegający opodatkowaniu⁶.

W piśmiennictwie konstruowana jest również koncepcja dopuszczająca rozszczenie płatnika składek o zwrot części składki obciążającej ubezpieczonego zgodnie z przepisami o subrogacji (art. 518 § 1 pkt 1 k.c.)⁷. Działanie płatnika polegające na opłacaniu składki na ubezpieczenia społeczne, obejmującej także część finansowaną przez ubezpieczonego, można bowiem uznać za spłacenie cudzego długu, za który płatnik odpowiada osobiście.

³ Zob. także wyrok SN z 24 czerwca 2021 r., sygn. akt III PSKP 26/21.

⁴ Zob. wyrok SN z 16 lutego 2022 r., sygn. akt III PSKP 58/21.

⁵ Zob. wyroki NSA z: 21 marca 2019 r., sygn. akt II FSK 972/17; 19 marca 2019 r., sygn. akt II FSK 864/17.

⁶ Wyrok NSA z 27 października 2015 r., sygn. akt II FSK 1891/13.

⁷ D.E. Lach, *Rozszczenie płatnika o zwrot części składki obciążającej ubezpieczonego na tle porównawczym*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2021, nr 1, s. 25–26.

Podsumowanie

- Ze statusem pracownika wiąże się obowiązkowe podleganie ubezpieczeniom społecznym, niezależnie od dopełnienia przez pracodawcę obowiązku zgłoszenia pracownika do ubezpieczeń społecznych i opłacenia składek.
- Ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych (ustawa systemowa) nie przewiduje możliwości opłacenia składek na ubezpieczenia społeczne za okres wsteczny bez wykazania tytułu objęcia danej osoby ubezpieczeniami społecznymi (np. stosunku pracy) w danym okresie.
- Jeżeli istnienie stosunku pracy jest sporne, powód (np. pracownik) może na podstawie art. 189 Kodeksu postępowania cywilnego żądać ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego (stosunku pracy) lub prawa.
- Jeżeli ubezpieczony (pracownik) współdziałał z płatnikiem składek (pracodawcą) w celu uniknięcia obowiązku opłacania składek (praca „na czarno”) Zakład Ubezpieczeń Społecznych może odmówić zewidencjonowania na koncie ubezpieczonego nieopłaconej składki na ubezpieczenie emerytalne, a zewidencjonowaną anulować; przy obliczaniu wysokości emerytury uwzględniane są tylko kwoty zewidencjonowane.
- W obecnym stanie prawnym w razie stwierdzenia zatrudnienia bez potwierdzenia na piśmie w wymaganym terminie rodzaju zawartej umowy i jej warunków lub zaniżenia podstawy wymiaru składek pracowników, składki na ubezpieczenia emerytalne, rentowe i chorobowe od wynagrodzenia z tytułu nielegalnego zatrudnienia oraz od części nieujawnionego wynagrodzenia nie obciążają ubezpieczonego i opłacane są w całości z własnych środków przez płatnika składek (pracodawcę). Regułę tę stosuje się do przypadków niepotwierdzenia umowy o pracę oraz przypadków nieujawniania właściwym organom części wynagrodzenia ze stosunku pracy zaistniałych od dnia 1 stycznia 2022 r.
- W poprzednim stanie prawnym przyjmowano, że po zapłaceniu przez pracodawcę całości zaległych należności z tytułu składek na ubezpieczenia społeczne pracownika, pracodawcy przysługuje wobec pracownika roszczenie z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia w zakresie składek, które powinny być finansowane przez pracownika (art. 405 i n. k.c.); możliwość ta jest ściśle uwarunkowana okolicznościami faktycznymi konkretnej sprawy.

Bibliografia

Akty prawne

■ Prawo krajowe

Ustawa z 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1360, ze zm.

Ustawa z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1805, ze zm.

- Ustawa z 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1510, ze zm.
- Ustawa z 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych, t.j. Dz.U. 2022, poz. 1009, ze zm.
- Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, t.j. Dz.U. 2022, poz. 504, ze zm.
- Ustawa z 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, t.j. Dz.U. 2022, poz. 690, ze zm.
- Ustawa z 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, t.j. Dz.U. 2021, poz. 1285, ze zm.
- Ustawa z 24 czerwca 2021 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 1621.
- Ustawa z 29 października 2021 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. poz. 2105.

Orzecznictwo

- Uchwała Sądu Najwyższego z 20 września 1990 r., sygn. akt III PZP 14/90.
- Uchwała Sądu Najwyższego z 5 grudnia 2013 r., sygn. akt III PZP 6/13.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 27 kwietnia 2021 r., sygn. akt II PSKP 20/21.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 24 czerwca 2021 r., sygn. akt III PSKP 26/21.
- Wyrok Sądu Najwyższego z 16 lutego 2022 r., sygn. akt III PSKP 58/21.
- Postanowienie Sądu Najwyższego z 27 września 2018 r., sygn. akt III PZP 3/18.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 27 października 2015 r., sygn. akt II FSK 1891/13.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 19 marca 2019 r., sygn. akt II FSK 864/17.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z 21 marca 2019 r., sygn. akt II FSK 972/17.
- Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Kielcach z 24 kwietnia 2014 r., sygn. akt I Sa/Ke.

Literatura

- Lach E., *Roszczenie płatnika o zwrot części składki obciążającej ubezpieczonego na tle porównawczym*, „Praca i Zabezpieczenie Społeczne” 2021, nr 1.

Inne

- Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych oraz niektórych innych ustaw, druk sejmowy nr 1532/IX kad., <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/A8566521A D17EECEC125874A006F1417/%24File/1532.pdf>.